

*Murad Alızadə**

FÖVQƏLADƏ VƏZİYYƏTLƏR VƏ İNSAN HÜQUQLARI PANDEMİYA KONTEKSTİNDƏ

Annotasiya

Məqalədə pandemiya kontekstində fəvqəladə vəziyyətlər zamanı hökumət səlahiyyətləri ilə insan hüquqları arasında ədalətli balansın təmin edilməsi problemi araşdırılır. Burada fəvqəladə vəziyyət termininin anlayışı, elementləri və bu vəziyyətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması mexanizmi beynəlxalq qanunvericilik və Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyi baxımından təhlil edilmişdir. Epidemiyaların qarşısının alınması məqsədilə tətbiq edilən və insan hüquqlarına münasibətdə məhdudiyət tədbirlərinin həyata keçirilməsinə imkan verən xüsusi karantin rejiminin qanuni əsasları tədqiq olunmuşdur.

Abstract

The article examines the problem of ensuring a fair balance between government authority and human rights during emergencies in the context of the pandemic. The concept and elements of the state of emergency term and the mechanism of protection of human rights and freedoms in these conditions have been analyzed according to the international law and the legislation of the Republic of Azerbaijan. The legal basis for a special quarantine regime implemented to prevent the epidemics and allowed the use of restrictive measures towards human rights was also examined.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	136
I. Fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatı	137
A. Hökumətin səlahiyyətləri və insan hüquqları.	137
B. Beynəlxalq hüquqda fəvqəladə vəziyyət anlayışının təsbiti və tətbiqi şərtləri	139
C. Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyində “fəvqəladə vəziyyət” anlayışı	145
D. AR Qanunvericiliyinə əsasən fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması	147
II. Epidemiyalarla mübarizə şəraitində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi	149
A. Epidemiyaların qarşısının alınması: karantin rejimi, yoxsa fəvqəladə vəziyyət?	149
B. İctimai sağlamlıq hüququ ilə sərbəst hərəkət azadlığının kəsişməsi ...	156

* Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, LL.B. 2019.

Nəticə.....160

Giriş

Yeni növ koronavirus (SARS-Cov-2¹) nəticəsində ortaya çıxan COVID-19 pandemiyası bütün fəvqəladə vəziyyətlər kimi dövlətləri insan hüquqları və ictimai sağlamlığın hansı ölçüdə təmin olunması dilemması qarşısında qoydu. Məqalədə məhz bu dilemma ilə üzləşən dövlətlərin həyata keçirdiyi tədbirlərin beynəlxalq hüquqa uyğunluğu, habelə fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquqlarının qorunması baxımından beynəlxalq hüququn ümumi mövqeyi, həmçinin Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyində bu məsələnin necə həll olunması tədqiq olunacaq, mövcud olan ziddiyyətli məqamlar təhlil ediləcək və diqqət mərkəzinə çəkilən problemlərin həlli ilə bağlı təkliflər irəli sürüləcəkdir.

Bu² və ya digər³ pandemiyalar illər öncədən elmi olaraq təxmin edildiyi kimi,⁴ gələcəkdə də bəşər cəmiyyətinin başqa pandemiyalarla qarşılaşması labüd olaraq qalmaqdadır (ən azından bəşəriyyət xəstəliklərə, ümumiyyətlə, yoluxmamağa, ya da bütün xəstəlikləri dərhal dəf etməyə qadir olana qədər). Bu isə hər dəfə dövlətlərin yuxarıda göstərilən problemlərlə üz-üzə qalacağını bildirir. Qeyd edilən səbəbə görə, beynəlxalq hüquqda bu kimi fəvqəladə vəziyyətlərdə dövlətlərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən mexanizm formalaşmışdır.

Pandemiyanın mənfi təsirləri nəticəsində zərər çəkən dövlətlər sırasında Azərbaycan da yer alır. Virusun yayılmasının qarşısını almaq üçün Azərbaycan Respublikası da pandemiyanın idarə olunması üzrə əksər ölkələrdə tətbiq olunan karantin rejimi, sərhədlərin bağlanması və s. kimi məhdudiyyətlərdən istifadə etməli oldu.

Məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün legitim səbəb (sürətlə hava və damcı yolu ilə yayıla bilən virus) olsa da, hər bir dövlətin beynəlxalq hüquqla üzərinə düşən öhdəlikləri üzrə hüquqi risklər mövcuddur. Dövlət resurslarının hüquqi pozuntularla bağlı kompensasiya tələblərinə yönəldilməsi riskini azaltmaq məqsədi ilə sonrakı labüd pandemiyaların yayılması şəraitində dövlətin daha yaxşı hüquqi alətlərinin olması zəruridir. Tətbiq olunan

¹ Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it, burada bax: [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it) (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

² Cheng, V. C., Lau, S. K., Woo, P. C., & Yuen, K. Y., *Severe acute respiratory syndrome coronavirus as an agent of emerging and reemerging infection*, 20(4) *Clinical microbiology reviews* 660, 661 (2007).

³ Ludwig, S., Stitz, L., Planz, O., Van, H., Fitch, W. M., & Scholtissek, C., *European swine virus as a possible source for the next influenza pandemic?*, 212(2) *Virology* 555, 556 (1995).

⁴ Dünya İqtisadi Forumu, The Global Risks Report, 11th edition, burada bax: http://www3.weforum.org/docs/GRR/WEF_GRR16.pdf (Son baxış tarixi: 29 May 2020-ci il).

məhdudiyətlərin effektiv nəticə verməsi üçün faktiki legitim tədbirlər sosial-iqtisadi baxımdan da hüquqauyğun rejimdə tətbiq edilməlidir. Bütün bunlara görə mövcud vəziyyət, beynəlxalq hüquqi aktlar və milli qanunvericiliyin sistemik təhlil olunmasına ehtiyac vardır. Belə təhlil dövlətin növbəti labüd pandemiyalara hüquqi baxımdan daha hazırlıqlı olmasına fayda verəcəkdir.

Pandemiya kimi bir fəvqəladə vəziyyətin adı, yəni normal hesab edilən vəziyyətlərdən fərqləndiyi dəqiqdir. Bəs həmin fərqliliyi yaradan hüquqi əsaslar və onun təsiri ilə yaranan hüquqi nəticələr nələrdir? Bu sualı aydınlaşdırmaq məqsədi ilə məqalənin ilk hissəsində fəvqəladə vəziyyətin anlayışı, onun yaranması əsasları, bu şəraitdə insan hüquq və azadlıqlarına tətbiq olunan məhdudiyətlərin meyarları və onların Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində yeri təhlil ediləcəkdir.

Məqalənin ikinci hissəsində isə 2020-ci ilin ilk aylarından etibarən cəmiyyətin normal həyatını ciddi dəyişikliklərə məruz qoyan fəvqəladə bir halın - global epidemiyaların yayılmasının qarşısının alınması mexanizmi, müəyyən dövlətlərin təcrübəsində, habelə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində ictimai səhiyyənin müdafiəsi məqsədi ilə insan hüquqlarına tətbiq edilən məhdudiyətlərin qanuni əsasları və sərhədləri tədqiq olunacaqdır.

I. Fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatı

A. Hökumətin səlahiyyətləri və insan hüquqları.

Ümumiyyətlə, hökumətin səlahiyyətləri və vətəndaş azadlıqları arasında ədalətli balans qurmaq bir çox hallarda dövlətlər üçün çətinliklər yaradır. Xüsusilə də gərgin dövrlərdə hər bir siyasi sistemin səlahiyyətləri yaratma və məhdudlaşdırılma ilə bağlı problemləri mövcud olur.⁵ Birləşmiş Ştatların eks-prezidenti Barak Obama 2013-cü ildə müntəzəm olaraq fərdi məlumatların toplanılması üçün icazələri təmin edən Xarici Kəşfiyyat İzləmə Aktının⁶ səlahiyyətlərinin təsdiqi ilə bağlı ABŞ əhalisinin artan narazılıqlarına münasibətdə fikirlərini belə ifadə etmişdi: “[...] siz həm 100% təhlükəsizliklə 100% şəxsi həyatın toxunulmazlığına nail olub, həm də minimum narahatlığa sahib ola bilməzsiz”.⁷ Bu, Birləşmiş Ştatlar tarixində ilk belə hal deyildi. 2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra kütləvi terror aktlarının artdığı bir şəraitdə Konqresin internet provayderlərini, elektron poçtları, telefon zənglərini, maliyyə vəsaitlərini izləmək üçün “Patriot Act”⁸ adlı sənədi qəbul

⁵ Michael G. Roskin, “Political science: an introduction”, 79 (2012).

⁶ Foreign Intelligence Surveillance Act, 50 U.S.C. § 1801.

⁷ Burada bax: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/06/07/statement-president> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁸ Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism (USA PATRIOT ACT) Act of 2001, Pub. L. No. 107-56, 115 Stat. 272, burada

etməsi təbii olaraq amerikalıların şəxsi məlumatların toxunulmazlığı⁹ ilə bağlı narahatlıqlarını artırmışdı.

Qeyd edilən nümunələrdən də göründüyü kimi, dövlət bəzi hallarda müəyyən bir hüququn qorunması məqsədilə digər bir hüquq normasının təminatında istisnalar tətbiq edə bilər. Müasir konstitusiyalar insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız daha vacib olan hüququn qorunması məqsədi mövcud olduğu təqdirdə yol verir.¹⁰ Ümumiyyətlə, insan hüquqları nəzəriyyəsində mütləq hüquqlar və dövlətlərin müəyyən hallarda geri çəkilməyi biləcəyi hüquqlar fərqləndirilir. Məsələn, ölkə ərazisində zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişələr baş verdiyi təqdirdə insanların həyat və sağlamlığının, yəni təhlükəsiz yaşamaq hüququnun qorunması məqsədilə dövlətlərin fəvqəladə vəziyyət rejimini elan etməklə müəyyən hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırması mümkündür.¹¹ Mütləq hüquqlar (Bu hüquqlar sırasına yaşamaq hüququ, işgəncəyə məruz qalmamaq hüququ və s. daxildir və onların heç bir halda məhdudlaşdırılmasına yol verilmir) isə heç bir durumda, hətta fəvqəladə vəziyyət şəraitində belə məhdudlaşdırıla bilməz.

Fəvqəladə vəziyyət anlayışına tarixdə ilkin olaraq Qədim Roma idarəetmə sistemində rast gəlinir.¹² Belə ki, müharibə, kütləvi iğtişəş və ya üsyanlar baş verdiyi təqdirdə senat (Qədim Romada ali dövlət orqanlarından biri olmuşdur. Xarici siyasət, maliyyə məsələləri, hərbi işlər və s. Bu orqan tərəfindən həyata keçirilirdi. Hal-hazırda ABŞ konqresinin yuxarı palatası Senat adlanır) tərəfindən vəziyyətin aradan qaldırılması üçün vəzifə müddəti 6 aydan ibarət olan idarəçi təyin edilir və həmin müddət ərzində bütün səlahiyyətlər onun əlində cəmlənirdi.¹³ Fəvqəladə vəziyyət daha tez yekunlaşdığı təqdirdə, 6 ayın bitməsi gözlənilmədən seçilmiş olan şəxsin vəzifəsi də başa çatırdı.¹⁴ Müasir konstitusiyalar və beynəlxalq qanunvericilik Qədim Romada fəvqəladə vəziyyətin yaranması əsaslarını, burada mövcud olan ümumnəzəri qanunauyğunluğu mənimsəmişdir. Bununla belə, beynəlxalq qanunvericiliyin fəvqəladə vəziyyət anlayışı və onun elementləri barəsində mövqeyi birmənalı deyildir. Bu problem məqalənin növbəti hissəsində müxtəlif beynəlxalq sənədlərin təhlil edilməsi qaydasında nəzərdən keçiriləcəkdir.

bax: <https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/3162/text/enr> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁹ Burada bax: <https://constitution.congress.gov/browse/amendment-4/> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

¹⁰ Fərhad Mehdiyev, *İnzibati Hüquq*, 65 (2010).

¹¹ Human Rights Committee, General Comment 29, para. 3.

¹² Wilfried Nippel, *Policing Rome*, 26 (2012).

¹³ Yenə orada.

¹⁴ Yenə orada.

B. Beynəlxalq hüquqda fəvqəladə vəziyyət anlayışının təsbiti və tətbiqi şərtləri

1. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası

İnsan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq müqavilələrdən biri olan və Azərbaycanın da üzv olduğu¹⁵ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (bundan sonra Avropa Konvensiyası) 15-ci maddəsinə görə üzv dövlətlər müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı, digər beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinə zidd olmamaq şərti ilə, həmçinin yalnız vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirdiyi dərəcədə, öz öhdəliklərinə uyğun olmayan tədbirlər görə bilər.¹⁶ Yəni bu kimi durumlarda dövlətlər vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirdiyi dərəcəni aşmamaq şərti ilə insan hüquq və azadlıqlarına münasibətdə məhdudiyət tədbirləri görə, həmçinin müəyyən hüquqların təminatından geri çəkilə bilərlər.

Avropa Konvensiyasının 15-ci maddəsində həm də qeyd edilir ki, bu müddəə qanuni müharibə əməliyyatları nəticəsində ölüm halları istisna olmaqla, 2-ci maddənin (yaşamaq hüququ) və həmçinin 3-cü maddənin (işğəncələrə məruz qalmamaq hüququ), 4-cü maddənin 1-ci bəndinin (köləliyin qadağan edilməsi) və 7-ci maddənin müddəalarına (qanunda nəzərdə tutulmamış cəzanın yolverilməzliyi) uyğun olmayan tədbirlərinin görülməsinə əsas vermir.¹⁷ Yəni hətta fəvqəladə vəziyyət şəraitində belə bu maddələrdə təsbit edilən hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Buna səbəb həmin hüquqların məhdudlaşdırılmasına yol verilməyən mütləq hüquqlar siyahısına daxil olmasıdır.

2. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

Avropa Konvensiyasına görə konvensiyanın tətbiqi üzrə əsas məhkəmə orqanı sayılan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi öz qərarlarında millətin həyatını təhdid edən fəvqəladə vəziyyət anlayışına izah verir. Məhkəmənin mövqeyinə əsasən,¹⁸ millətin həyatını təhdid edən fəvqəladə vəziyyətin mövcudluğu üçün bu - bütün əhaliyə təsir göstərən və müvafiq dövlətdəki cəmiyyətin nizamlı həyatına təhlükə yaradan faktiki böhran vəziyyəti, yaxud müstəsna və ya qaçılmaz təhlükə olmalıdır. Təhdid əhali, ərazi bütövlüyü və ya dövlət orqanlarının fəaliyyətinə qarşı yönəlir və hətta müəyyən bir ərazi ilə çərçivələnsə belə, yenə də bütün cəmiyyət üçün təhlükə yarada bilər. Burada "qaçılmaz təhlükə"¹⁹ termini böhran vəziyyətinin reallığa çevrilməli

¹⁵ "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 236-IIQ sayılı, 25 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/1405> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

¹⁶ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, mad. 15.1.

¹⁷ Yenə orada, mad. 15.2.

¹⁸ Yenə orada, mad. 19.

¹⁹ Lawless işi (Merits), Series A, No. 3, 56 (1961).

və ya yaranma ərafəsində olmalı olduğunu bildirir. Yəni fərziyyə xarakteri daşıyan böhran vəziyyəti millətin həyatını təhdid edən təhlükə kimi qiymətləndirilməməlidir.²⁰

Öhdəliklərin təminatından geri çəkilmə müstəsna və müvəqqəti təbiətə malik olmalı, yalnız dövlətin mövcudluğu və normal fəaliyyəti təhdid edildiyi müddətdə davam etməlidir.²¹ Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə əsasən, mövcud fəvqəladə vəziyyətin millətin həyatına təhlükə yaradıb-yaratmayacağını müəyyənləşdirmək öhdəliyi ilk növbədə öz millətinin həyatına görə məsuliyyət daşıyan hər bir üzv dövlətin üzərinə düşür.²² Məhkəmə bunu belə əsaslandırır ki, milli hakimiyyət orqanları belə hallarda beynəlxalq məhkəmənin hakiminə nisbətən daha əlverişli vəziyyətdədirlər. Çünki milli hakimiyyət orqanları fəvqəladə halın mövcud olub-olmadığının və onu aradan qaldırmaq məqsədi ilə öhdəliklərdən geri çəkilmək üçün hansı tədbirlərin zəruri olduğunun müəyyənləşdirilməsi baxımından,²³ habelə millətin həyatı ilə birbaşa və daimi təmasda olduqlarına və konkret məqamda ölkənin təxirəsalınmaz tələbatlarından xəbərdar olduqlarına görə 15-ci maddənin 1-ci bəndi bu məsələ üzrə həmin orqanlara, bu maddəyə zidd olmamaq şərti ilə, müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı geniş imkanlar tanıyır.

3. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt

Azərbaycanın da tərəf olduğu Beynəlxalq Paktın bu məsələyə aid müddəasının mətni aşağıdakı kimidir:²⁴

*Dövlət daxilində millətin həyatını təhlükə altına salan fəvqəladə vəziyyət zamanı və belə halın mövcudluğu rəsmən elan edilərkən, hazırkı Paktın iştirak edən dövlətlər hazırkı Pakt üzrə öz öhdəliklərindən yalnız həmin vəziyyətin tələb etdiyi ölçüdə geri çəkilmək üçün tədbirlər görə bilərlər, bu şərtlə ki, belə tədbirlər onların beynəlxalq hüquq üzrə digər öhdəliklərinə zidd olmasın və insanın yalnız irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini və ya sosial mənsəbiyyəti ilə bağlı əlamətləri əsasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə gətirib çıxarmasın.*²⁵

Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsinə görə dövlətlərin fəvqəladə vəziyyətlərdə təminatından geri çəkilmə bilməyəcəyi hüquq və azadlıqlar Avropa Konvensiyası ilə üst-üstə düşür. Bununla belə, Avropa Konvensiyasından fərqli olaraq 4-cü maddə həmin sıraya Paktın 18-ci maddəsində təsbit edilən düşüncə, vicdan və din azadlığı hüquqlarını da əlavə edir. Beynəlxalq Paktın 8-ci maddəsi icbari əməyi qadağan etsə də, burada qeyd edilir ki, icbari əmək termini fəvqəladə vəziyyətlər və ya

²⁰ Yəne orada.

²¹ De Becker Belçikaya qarşı işi, 1 Eur. H.R. Rep. 43 (1979).

²² İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı işi, Series A, No. 25, 78-79, para. 207 (1978).

²³ Yəne orada.

²⁴ “Vətəndaşlıq hüquqları və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq pakta qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 227 sayılı, 21 iyul 1992-ci il tarixli Qərarı.

²⁵ Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, mad. 4.1.

fəlakətlərin baş verməsi halında məcburi olan xidmətləri nəzərdə tutmur. Beləliklə, fəvqəladə vəziyyətlər zamanı insanların fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədi ilə icbari əməyə cəlb edilməsi mümkündür.

4. İnsan Hüquqları Komitəsi

Beynəlxalq Paktın əsas nəzarət orqanı olan İnsan Hüquqları Komitəsi²⁶ (bundan sonra Komitə) indiyədək fəvqəladə vəziyyət anlayışının izahına cəhd etməmişdir. Bununla yanaşı, Komitə Beynəlxalq Paktın fəvqəladə vəziyyətlərlə bağlı 4-cü maddəsinə dair 29 nömrəli Ümumi Şərhində²⁷ bildirmişdir ki, millətin həyatını təhdid edən hər hadisə fəvqəladə vəziyyət kimi qiymətləndirilməli deyildir.²⁸ Komitə fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsinə əsas verən müəyyən sayda əsasların olduğunu bildirmişdir ki, bu sıraya silahlı münaqişələr, təbii fəlakətlər, zorakılıq halları ilə müşayiət olunan kütləvi iğtişələr, böyükölçülü sənaye qəzaları və s. daxildir.²⁹ Komitə öz şərhində mütənasiblik prinsipinə istinad edir və qeyd edir ki, bu prinsip dövlətlərin fəvqəladəliliyin şərtləndirdiyi dərəcədə kənara çıxmamalı olduğunu müəyyən etməklə bərabər, həmçinin hüquqların məhdudlaşdırılmasına münasibətdə tətbiq olunur.³⁰ Burada vurğulanır ki, fəvqəladə vəziyyətlərdə təminatın qüvvədən düşməsi yolverilməz olan hüquqların siyahısında bu və ya digər hüququn olmaması dövlətlərin belə şəraitdə həmin hüquqla bağlı öhdəliklərdən qeyri-məhdud dərəcədə geri çəkilmə biləcəyinə dəlalət etmir.³¹ Fəvqəladə vəziyyətlər zamanı məhkəmə təminatları ilə bağlı olaraq da Komitə öz mövqeyini bildirmişdir:

“baxmayaraq ki, fəvqəladə vəziyyət zamanı iştirakçı dövlət məhkəmə müdafiəsi vasitələrini və digər hüquqi müdafiə vasitələrini tənzimləyən prosedurların praktiki fəaliyyətində vəziyyətin fəvqəladəliliyinin tələb etdiyi dərəcədə düzəlişlər edə bilər, o, Paktın 2-ci maddəsinin üçüncü bəndində nəzərdə tutulmuş mühüm öhdəliyə, yəni səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrini təmin etmək öhdəliyinə riayət etməlidir.”³²

Son istinadı ümumiləşdirərək belə ifadə etmək mümkündür ki, məhdudlaşdırılması yolverilməz olan hüquq və azadlıqların səmərəliliyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan məhkəmə təminatları qüvvədə qalmalıdır.³³

5. “Sirakuz” prinsipləri

Sirakuz prinsipləri 1984-cü ildə qanunun aliliyinin təminatı və səmərəliliyi üçün Beynəlxalq Pakt tərəfindən icazə verilən məhdudiyətlərin

²⁶ Yəni orada, mad. 28.

²⁷ Burada bax:

<https://www.uisrj.org/studies/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/GeneralComment29.pdf> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il)

²⁸ General Comment No. 29, para. 3.

²⁹ Yəni orada, para. 3.

³⁰ Yəni orada; IN UN Doc., A/56/40 (vol. I), 203, para. 4.

³¹ Yəni orada, para. 6.

³² UN doc. GAOR, A/56/40 (vol. I), 206, para. 14.

³³ Castillo Petruzi Peruya qarşı işi, Series C, No. 52, 215-216, para. 186.

meyarlarının, həmçinin dövlətlər tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarına münasibətdə müəyyən edilən təminatlardan geri çəkilmənin əsaslarının yaxından tədqiq edilməsi məqsədi ilə qəbul edilmişdir.³⁴ Prinsiplərin qəbul edilməsində Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyası, Beynəlxalq Cinayət Hüququ Assosiasiyası, “Urban Morgan” İnsan Hüquqları İnstitutu, Beynəlxalq Cinayət Elmləri Yüksək Araşdırmalar İnstitutunu təmsil edən ekspertlər iştirak etmişdir. Bu prinsiplər İnsan Hüquqları Komitəsi üçün prosedurla bağlı məsələlərinin şərh üçün faydalı bir bələdçidir və fəvqəladə hallarla bağlı işlərdə ona kömək etmək üçün praktik tövsiyələr təqdim edir.³⁵ Sərt prosedural tələblər dövlətlər üçün fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqini çətinləşdirir. Belə ki, burada konvensiyalar tərəfindən dövlətlərin subyektiv şərhinə imkan tanıyan anlayışlar üçün dəqiq izahlar müəyyən edilmişdir. Bu isə öz növbəsində dövlətlərin öhdəliklərdən geri çəkilməsi üçün mövcud olmalı olan əsasların çərçivələrini daraldır, habelə məhdudlaşdırılması qadağan edilən hüquqların siyahısını genişləndirir.

39 və 41-ci prinsiplər millətin həyatını təhdid edən fəvqəladə vəziyyət anlayışının izahını təsbit edir. Bu izaha görə təhdid dövlətin bütün əhalisinə və ya ərazisinə qarşı yönəlməli, dövlətin siyasi müstəqilliyini və ya ərazi bütövlüyünü hədəf almalıdır.³⁶ Burada, həmçinin qeyd edilir ki, dövlətlərin iqtisadi çətinliklərlə qarşılaşması bu anlayışın əhatə dairəsinə daxil deyildir.³⁷ Buna səbəb iqtisadi çətinliklərin çərçivələrinin daha qeyri-müəyyən olması və yerli iqtisadiyyatın inkişaf tempinin müsbət olmadığı təqdirdə belə bir əsasla dövlətlər tərəfindən fəvqəladə vəziyyətin yaratdığı səlahiyyətlərdən sui-istifadə edilməsi ehtimalının mövcudluğu ola bilər.

6. İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası

Amerika Konvensiyası fəvqəladə vəziyyət anlayışını izah edərkən Beynəlxalq Paktın və Avropa Konvensiyasının əksinə “millətin həyatı” ifadəsindən istifadə etmir və dövlətlərə “müharibə, ictimai təhlükə, yaxud iştirakçı dövlətin müstəqilliyini, həmçinin təhlükəsizliyini təhdid edən fəvqəladə hallar zamanı öhdəliklərdən geri çəkilmə imkanını tanıyır.³⁸ Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyası ilə Beynəlxalq Pakt bu baxımdan eynilik təşkil edir. Yeganə fərq isə birincinin mətnində “müharibə” sözünün işlənməsidir.

³⁴ The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, 7-8 (1984), burada bax: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf>

³⁵ Oren Gross and Fionnuala Ní Aoláin, “Law in Times of Crisis Emergency Powers in Theory and Practice”, 314 (2006).

³⁶ Yuxarıda istinad 34, 39.

³⁷ Daniel O’Donnell, *Commentary by the Rapporteur on Derogation*, 7 Human Rights Quarterly 23, 23-25 (1985).

³⁸ American Convention on Human Rights, Art. 27.1.

Bir məsələni qeyd etmək vacibdir ki, bu beynəlxalq sənədlərin hər birində “öhdəliklərdən geri çəkilmə” ifadəsindən istifadə edilmişdir. İnter-Amerika İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu məsələyə belə aydınlıq gətirir ki, həmin ifadə ilə *hüquqların qüvvəsinin dayandırılması deyil, həmin hüquqların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar dövlət təminatlarının qüvvəsinin dayandırılması nəzərdə tutulur*.³⁹ Məhkəmə əlavə olaraq bildirmişdir ki, təminatların müvəqqəti dayandırılması qanunun aliliyi prinsipinin dayandırılmasını nəzərdə tutmur.⁴⁰ Yəni hüquqların həyata keçirilməsi müvəqqəti dayandırılma və ya məhdudlaşdırılma bilər, ləğvi isə yolverilməzdir.

7. “Paris Minimum” Standartları

Fövqəladə vəziyyətlər baş verdiyi təqdirdə dövlətlərin insan hüquqları üzrə siyasətinin müəyyən edilməsi və həmin hüquq və azadlıqların minimum standartların təsbit olunması məqsədi ilə hazırlanan bu tövsiyə xarakterli sənəd Beynəlxalq Hüquq Assosiasiyasının 1976-1984-cü illər ərzində davam edən səkkiz illik tədqiqatlarının nəticəsi kimi ərsəyə gəlmişdir.⁴¹ Burada dövlətlərin təminatından geri çəkilə bilməyəcəyi hüquqların siyahısı digər beynəlxalq sənədlərə münasibətdə daha genişdir. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, azlıqların hüquqları, nikah hüququ, ad hüququ, dövlət idarəetməsində iştirak hüququ və s. həmin siyahıya daxildir.⁴² Paris Standartları dövlətlərin gördüyü tədbirlərin müddətinin müharibə vəziyyəti və ya xarici hərbi müdaxilələr istisna olmaqla, həmin dövlətin konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş vaxt ərzində həyata keçirilməli olduğunu bildirir.⁴³ Sənəddə qeyd edilir ki, fövqəladə vəziyyət müddətinin uzadılması üçün verilən qərar qanunverici orqan tərəfindən təsdiq edilməlidir.⁴⁴

8. Beynəlxalq səviyyədə məlumatlandırma şərti

Fövqəladə vəziyyət şəraitində bu durumun idarə olunması ilə bağlı nəzarət mexanizmini insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq baxımından həmin məqamda qərarverici olan dövlətlərin yurisdiksiyasına tanımağın doğru yanaşma olmadığı fikri, yəqin ki, mübahisə yaratmaz. Belə ki, dövlətin həm qərar verib, həm də həmin qərarın icrasına nəzarət fəaliyyətini həyata keçirməsi həm ümumi məntiq, həm də beynəlxalq konvensiyaların və təşkilatların məqsədləri baxımından ziddiyyətli vəziyyətə gətirib çıxarardı. Aydındır ki, dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələr və ya təşkilatlar fövqəladə vəziyyətlər zamanı dövlətlər üzərində effektiv polis nəzarəti mexanizmini

³⁹ I-A Court HR, Advisory Opinion OC-8-87, Habeas Corpus in Emergency Situation (arts. 27(2), 25(1) and 7(6) American Convention on Human Rights), Series A, No. 8, 37, para. 18 (1987).

⁴⁰ Yenə orada, 40, para. 24.

⁴¹ Burada bax:

<https://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/ParisMinimumStandards.pdf>

⁴² The Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency, Section (C) Non-derogable Rights and Freedoms.

⁴³ Yenə orada, Section (A) Emergency: Declaration, Duration and Control, para. 3(a).

⁴⁴ Yenə orada, para. 3(d).

icra edə bilmir.⁴⁵ Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu problemin həlli üçün Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt tərəf dövlətlərin insan hüquqlarının təminatı barədə öhdəliklərindən geri çəkmə tədbirlərini müəyyən sərhədlərlə məhdudlaşdırmışdır.

Bununla yanaşı, beynəlxalq hüquq fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi ilə bağlı dövlətlərin prosedural öhdəliklərini də müəyyənləşdirmişdir. Avropa Konvensiyasının 15.3-cü maddəsinin tələblərinə əsasən, dövlətlər vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması, bu məhdudlaşdırılmaların həcmi və belə qərarın qəbul olunmasının səbəbləri, həmçinin tədbirlərin dayandırılması və Konvensiyanın müddəalarının yenidən tam həyata keçirilməyə başlanması barədə Avropa Şurasının Baş Katibini məlumatlandırmalıdır.⁴⁶

Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 4.3-cü maddəsi də dövlətlərdən hüquqların təminatından geri çəkmək hüququndan istifadə edərkən geri çəkildiyi müddəalar, bu qərarı doğuran səbəblər və bu geri çəkməyə son qoyacağı dəqiq tarix barədə BMT Baş Katibinə məlumat verilməsini tələb edir.⁴⁷ İnsan Hüquqları Komitəsi 29 nömrəli Ümumi Şərhdə fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsi ilə bağlı bildirişlərin verilməsinin təkcə Komitənin öz funksiyalarını yerinə yetirə bilməsi üçün deyil, həmçinin iştirakçı dövlətlərin həmin tədbirlərin sərtliyinin fəvqəladə vəziyyətin şərtləndirdiyi dərəcəyə uyğun olub-olmamasını yoxlaması və nəzarət mexanizminin işləkliyi üçün vacib olduğunu qeyd etmişdir. Komitə vurğulamışdır ki, dövlətlər tərəfindən verilən bildirişlərdə görülmək tədbirlər haqqında tam məlumat göstərilməli və onların səbəblərini əsaslandırmaq üçün dəqiq məlumatlar daxil edilməlidir. İştirakçı dövlət 4-cü maddəyə müvafiq olaraq fəvqəladə vəziyyətin müddətini uzatmaqla əlavə tədbirlər görərsə, bu zaman növbəti bildirişlər tələb olunur.⁴⁸

Göründüyü kimi, beynəlxalq hüquq dövlətlərə fəvqəladə vəziyyət şəraitində insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlı təminatlardan geri çəkmə hüququnu tanısa da, bu hüquqdan istifadə imkanlarını müxtəlif tələblərlə çərçivələyir və beynəlxalq nəzarət mexanizmi vasitəsilə prosesin gedişatına müdaxilə edir. Fəvqəladə vəziyyətlərdə dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə nəzarət mexanizminin işləkliyinin artması üçün isə beynəlxalq qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsinə, bu istiqamətdə elmi araşdırmaların aparılmasına, beynəlxalq nəzarətmənin daha da sağlamlaşdırılmasına ehtiyac vardır.

⁴⁵ Joan F. Hartman, *Derogation from Human Rights Treaties in Public Emergencies – A Critique of Implementation by the European Commission and Court of Human Rights and the Human Rights Committee of the United Nations*, 22 HARV. INT'L LJ. 1, 2-3 (1981).

⁴⁶ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, mad. 15.3.

⁴⁷ Yuxarıda istinad 25, mad. 4.3.

⁴⁸ General Comment 29, yuxarıda istinad 11, para. 17.

C. Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyində “fövqəladə vəziyyət” anlayışı

1. Konstitusiyada təsbiti

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsi Azərbaycan Respublikası ərazisində fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi əsaslarını müəyyən edir. Bu maddəyə görə, həmin əsaslar bunlardır: “epidemiya, epizootiyaların, böyük ekoloji və başqa qəzaların baş verməsi, dövlətin ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə yönəldilən hərəkətlərin edilməsi, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşların, vətəndaşların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hadisələrin meydana gəlməsi.”⁴⁹

2. “Fövqəladə vəziyyət haqqında” AR Qanunu

Fövqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqinin hüquqi müstəvidə tənzimlənməsi məqsədilə “Fövqəladə vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (bundan sonra Qanun) qəbul edilmişdir. Qanun fövqəladə vəziyyət rejiminin dəqiq anlayışını müəyyən edir. Belə ki, “fövqəladə vəziyyət – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və bu Qanuna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində bütün fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin məhdudlaşdırılmasına və onların üzərinə əlavə vəzifələr qoyulmasına yol verən, eləcə də müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarə orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətini tənzimləyən xüsusi hüquqi rejimdir.”⁵⁰

3. Fövqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi proseduru

Konstitusiyaya görə, fövqəladə vəziyyət rejimi Milli Məclisin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar sırasına daxildir.⁵¹ Yuxarıda qeyd edilən əsaslardan hər hansı biri mövcud olduğu təqdirdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi haqqında müəyyən edilən normativ hüquqi akt Milli Məclisin təsdiqinə verilir və əgər sonuncu tərəfindən 48 saat ərzində təsdiq edilərsə, qüvvəyə minir.⁵² Bu qərarın qüvvəyə minməsi üçün sadə səs çoxluğunun təmin olunması, yəni 125 deputatdan ibarət olan Milli Məclisdə 63 səs çoxluğunun əldə edilməsi gərəklidir.⁵³ Fövqəladə vəziyyəti yaradan şərait ortadan qalxdıqdan sonra isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən fövqəladə vəziyyət tam və ya qismən ləğv edilir. Azərbaycan Respublikası ərazisinin 25%-dən çoxunda fövqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi ilə bağlı qərar qüvvəyə mindikdən sonrakı üç ay ərzində referendum və ya seçkilər həyata keçirilə bilməz.⁵⁴

⁴⁹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, mad. 112.

⁵⁰ “Fövqəladə vəziyyət haqqında” AR Qanunu, mad. 1.

⁵¹ Yuxarıda istinad 49, mad. 94.8.

⁵² Yenə orada, mad. 112.

⁵³ Yuxarıda istinad 50, mad. 5.4.

⁵⁴ Yenə orada, mad. 9.

4. Fövqəladə vəziyyət rejiminin qüvvədə olma müddəti

Qanun fövqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi üçün maksimum müddət həddini 60 gün olaraq müəyyənləşdirilmişdir.⁵⁵ Bu müddət ərzində isə fövqəladə vəziyyətin tətbiqində nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olunmadıqda, onun qüvvədə olma müddəti 60 gündən çox olmayan müddətə artırıla bilər.⁵⁶ Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, “Hərbi vəziyyət haqqında” qanunda dəqiq zaman hədləri müəyyənləşdirilməmişdir.⁵⁷ Bu isə hərbi vəziyyətin elan edilməsi üçün mövcudluğu zəruri olan əsasların təbiəti ilə əlaqədardır, belə ki, hərbi vəziyyətin tətbiqi üçün əsas kimi çıxış edən halların⁵⁸ - müharibə vəziyyətinin, işğal vaxtının, silahlı hücum təhlükəsinin və ya blokadanın nə zaman yekunlaşacağı ilə bağlı qanunun gözü ilə təqribi mülahizə yeritmək mümkün deyil.

Əhalinin həyat və sağlamlığının təhdid olunduğu durumlarda dövlət müvafiq tədbirlər həyata keçirməlidir və bu baxımdan fövqəladə vəziyyəti yaradan halların aradan qaldırılması birbaşa olaraq dövlətin ixtiyarında olan bir məsələdir, çünki bu məsələnin həlli dövlətin atacağı addımların çevikliyindən asılıdır. Hərbi vəziyyət ilə bağlı isə durum daha fərqlidir. Müharibənin başa çatması və ya yuxarıda göstərilən əsasların aradan qalxması tək dövlətin deyil, həm də qarşı tərəfin mövqeyi ilə sıx bağlıdır. Bu mənada, “Hərbi vəziyyət haqqında” qanunda mütləq müddət həddinin nə üçün müəyyənləşdirilmədiyi anlaşılandır.

Yuxarıda adıçəkilən “Sirakuz” prinsipləri də müharibə və ya xarici hərbi müdaxilənin mövcudluğu şəraitini tətbiq edilən xüsusi rejimin qüvvədə olma müddətinin dəqiq müəyyən edilməsi üçün istisna hal kimi qiymətləndirmişdi.

5. Beynəlxalq məlumatlandırma şərti

Fövqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi ilə bağlı beynəlxalq məlumatlandırmanı zəruri edən müddəalar Azərbaycan Respublikası Qanunveriliyində də öz təsbitini tapmışdır. “Fövqəladə Vəziyyət Haqqında Qanun”un 30-cu maddəsi “Fövqəladə vəziyyətin tətbiqi və onun qüvvədə olma müddətinin bitməsi barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının məlumatlandırılması” adlanır və bu məsələləri tənzimləyir.⁵⁹ Qanuna əsasən məlumatlandırma öhdəliyi ilə bağlı dəqiq müddət müəyyən olunmuşdur. Belə ki, qanuna görə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı yuxarıda qeyd edilən hərəkətlərin edilməsi halı ilə bağlı 3 gün ərzində BMT Katibi və AŞ Katibini məlumatlandırmalıdır.⁶⁰

⁵⁵ Yəne orada, mad. 6.

⁵⁶ Yəne orada.

⁵⁷ “Hərbi vəziyyət haqqında” AR Qanunu, mad. 3.

⁵⁸ Yəne orada, mad. 1.

⁵⁹ Yuxarıda istinad 50, mad. 30.

⁶⁰ Yəne orada, mad. 30.1.

Ümumiyyətlə, fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Qanunvericiliyi beynəlxalq konvensiyaların bəyan etdiyi müddəalarla uyğunluq təşkil edir. Bununla belə, qanunvericiliyin bəzi problemləli tərəfləri də mövcuddur. İlk olaraq, qeyd edilməlidir ki, fəvqəladə vəziyyətlərlə bağlı əhaliyə dəymiş zərərin, tətbiq edilən məhdudiyət tədbirləri nəticəsində itirilən gəlirlərin kompensasiya edilməsi ilə bağlı normaların təsbitinə ehtiyac vardır.

D. AR Qanunvericiliyinə əsasən fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquq və azadlarının təmin olunması

Növbəti problemləli məqam isə qanunvericilikdə istifadə edilən anlayışların dəqiqləşdirilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, Konstitusiya epidemiyaların baş verməsi ilə bağlı fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqini müəyyən etsə də, 2020-ci ilin əvvəlində ölkə ərazisində yayılmağa başlayan qlobal epidemiyanın qarşısının alınması ilə bağlı xüsusi karantin rejimi tətbiq edilmişdir.

1. Konstitusiya müddəaları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsi insan və vətəndaş hüquqlarının təminatına həsr edilmişdir. Maddəyə görə, “hər kəsin hüquq və azadlıqları bu Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşmalı, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması isə dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənasib olmalıdır. Müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər”.⁶¹ 71-ci maddədə, həmçinin qeyd edilir ki, bu Konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəa kimi təfsir edilə bilməz.

Konstitusiyanın müddəalarından belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, fəvqəladə vəziyyətin baş verməsi insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına əsas verir. Bununla belə, həmin məhdudiyətlər müvəqqəti və qismən tətbiq edilməklə, gözlənilən nəticəyə mütənasib olmalıdır.

Bu müddəalar bir öncəki fəsildə tədqiq edilən beynəlxalq sənədlərin müəyyən etdiyi prinsiplərə uyğunluq təşkil edir. Konstitusiyanın 71-ci maddəsi beynəlxalq öhdəliklərin nəzərə alınması şərtini müəyyən edir. Bu maddəyə görə, əsas insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması beynəlxalq öhdəliklərə əməl edilməsi şəraitində həyata keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinə əsasən, beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik

⁶¹ Yuxarıda istinad 49, mad. 71.

sisteminin tərkib hissəsidir. Konstitusiyanın 151-ci maddəsi isə qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlarla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyətin yaranması halını ikincinin xeyrinə həll edir.

2. İnsan hüquqlarının müdafiəsi haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Konvensiyaya uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu qəbul edilmişdir.

Qanuna görə, Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edilən əsaslarla (müharibə, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət) yanaşı, insan hüquqları və azadlıqları digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi və onların müdafiə edilməsi məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilər.⁶² Güman ki, bu, Konstitusiyanın 71-ci maddəsindəki "hər kəsin hüquq və azadlıqları [...] digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaş[ır]" qaydasının davamı kimi müəyyən edilmişdir. İnsan hüquq və azadlıqlarına münasibətdə tətbiq edilən bu məhdudsiyyət tədbirləri yalnız qanunla müəyyən edilməli və bu qanunda məhdudlaşdırılan hüquqlar, həmçinin onların müvafiq maddələri göstərilməlidir.⁶³ Qanunda mövcud vəziyyətlərlə bağlı hüquq və azadlıqların hansı əsaslarla məhdudlaşdırıla biləcəyi dəqiqliklə müəyyənləşdirilmişdir.⁶⁴ Bu əsasların əksəriyyəti, ictimai sağlamlığın, mənəviyyətin qorunması, dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədini ehtiva edir.

3. AR qanunvericiliyində məhdudlaşdırılmasına yol verilməyən hüquqlar

Qanunun 2-ci maddəsi aşağıda qeyd edilən hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasını qadağan edir:

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsində (yaşamaq hüququnu, müharibənin hüquqauyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci maddəsinin I hissəsində (azadlıq hüququnu), 46-cı maddəsinin III hissəsində (işgəncəyə, şərəf və ləyaqətin alçadılmasına məruz qalmamaq hüququnu, həmçinin şəxsin razılığı olmadan onun üzərində heç bir tibbi təcrübənin aparılma bilməməsini), 63-cü (təqsirsizlik prezumpsiyasını), 64-cü maddələrində (bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsini) və 71-ci maddəsinin VIII hissəsində nəzərdə tutulan (heç kim törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır) hüquqlar məhdudlaşdırıla bilməz və onlara dair qeyd-şərtlər müəyyən edilə bilməz.

⁶² "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiya Qanunu, mad. 3.5.

⁶³ Yenə orada, mad. 3.

⁶⁴ Yenə orada, mad. 3.6.

Yeni hətta fəvqəladə vəziyyət və ya hərbi vəziyyət rejimlərinin tətbiqi zamanı belə burada qeyd edilən hüquqların məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. Bir məsələni də vurğulamaq vacibdir ki, Beynəlxalq Paktda fəvqəladə vəziyyətlərdə icbari əməklə bağlı müəyyən edilən normalar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında da öz təsbitini tapmışdır. Belə ki, Konstitusiyaya görə məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək, fəvqəladə və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir.⁶⁵

Son olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması etibarilə uğurlu normativ müddəalar təsbit etmişdir. Fəvqəladə vəziyyətlərdə bu hüquq və azadlıqların müdafiəsi ilə bağlı normalar istər təminat mexanizmi, istərsə də məhdudiyyətlərin sərhədləri baxımından məqalənin ilk hissəsində tədqiq edilən 15-ci və 4-cü maddələrin normaları ilə uyğunluq təşkil edir.

II. Epidemiyalarla mübarizə şəraitində insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi

A. Epidemiyaların qarşısının alınması: karantin rejimi, yoxsa fəvqəladə vəziyyət?

1. Əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində AR qanunvericiliyi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 41-ci maddəsinə, həmçinin “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, hər kəsin sağlamlığını qorumaq hüququ vardır.⁶⁶ Qanunvericiliyə əsasən, əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində insan və vətəndaş hüquqlarına dövlət təminatı verilir. Bu istiqamətdə dövlətin əsas vəzifəsi xüsusi dövlət proqramlarının hazırlanmasını, həyata keçirilməsini, səhiyyə sisteminin maliyyələşdirilməsini, ətraf mühitin qorunmasını, ekoloji təhlükəsizliyi və s. təmin etməkdən ibarətdir.⁶⁷

Azərbaycan Respublikasının 10 noyabr 1992-ci il tarixli “Sanitariya və epidemoloji salamatlıq haqqında” Qanunu isə ictimai sağlamlığın qorunması sahəsində dövlət fəaliyyətinin tənظيمlənməsi məqsədilə qəbul edilmişdir. Epidemiyaların yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi bu qanunun tənظيم etmə predmetinə daxildir. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin pandemiyanın idarə

⁶⁵ Yuxarıda istinad 49, madd. 35.5.

⁶⁶ Yenə orada, madd. 41.1; “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” AR Qanunu, madd. 10.

⁶⁷ “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” AR Qanunu, madd. 3.

olunması ilə bağlı qəbul etdiyi 120,⁶⁸ 122,⁶⁹ 124,⁷⁰ 144,⁷¹ 147⁷² sayılı qərarlarında Qanunun 25-ci maddəsinə istinad edilmişdir. Həmin 25-ci maddəyə əsasən, ölkə ərazisində kütləvi qeyri-yoluxucu xəstəliklərin əmələ gəlməsi, yaxud yayılması təhlükəsi yarandıqda Azərbaycan Respublikasının Hökuməti müvafiq ərazilərdə və ya obyektlərdə müəyyən olunmuş qaydada xüsusi əmək, təhsil, hərəkət, daşıma şəraiti və rejimləri tətbiq etmək, həmçinin bu kimi xəstəliklərin əmələ gəlməsinin, yayılmasının qarşısını almağa və onları ləğv etməyə yönəldilən tədbirlər həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malikdir..⁷³

2. Nazirlər Kabinetinin qərarı

Yuxarıdakı müddəalara əsasən, belə bir nəticəyə gəlirik ki, göstərilən əsaslar mövcud olduğu təqdirdə hökumət öz səlahiyyətləri daxilində əmək, təhsil, hərəkət və daşıma ilə bağlı müvafiq ərazilərdə, həmçinin obyektlərdə xüsusi rejimlər tətbiq edə bilər. Bu, o deməkdir ki, hökumət qismində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti öz səlahiyyətləri daxilində epidemiyanın qarşısının alınması məqsədi ilə adıçəkilən tədbirləri həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 119-cu maddəsinə əsasən, Nazirlər Kabineti həm də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir. Güman ki, Nazirlər Kabineti xüsusi karantin rejimi qərarlarını maddənin mətnində istifadə edilən “öz səlahiyyətləri daxilində” ifadəsini və Konstitusiyanın 119-cu maddəsini rəhbər tutmaqla müəyyənləşdirmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan 120 sayılı qərara əsasən karantin rejimi tətbiq etməklə Azərbaycan Respublikası ərazisində vətəndaşların sərbəst hərəkəti məhdudlaşdırılır, insanların həyat və fəaliyyəti üçün zəruri olan iş və xidmət sahələrindən başqa, digər istiqamətlər üzrə fəaliyyət dayandırılır.⁷⁴ 124 sayılı qərarla isə şəxslərin yaşam üçün zəruri obyektlərə getmək üçün SMS ilə icazə alması müəyyən edilir ki, bu icazə yalnız gündə bir dəfə üç saatlıq verilir (147 sayılı qərar qəbul edilənə qədər iki saat); fəaliyyətinə icazə verilmiş

⁶⁸ Koronavirus (COVID-19) infeksiyasının Azərbaycan Respublikasının ərazisində geniş yayılmasının qarşısının alınmasına dair əlavə tədbirlər haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 120 sayılı, 30 mart 2020-ci il tarixli Qərarı, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44829> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁶⁹ Azərbaycan Respublikasının ərazisində xüsusi karantin dövründə iş rejiminin tənzimlənməsi barədə AR Nazirlər Kabinetinin 122 sayılı, 31 mart 2020-ci il tarixli Qərarı, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44831> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁷⁰ Koronavirus (COVID-19) infeksiyasının Azərbaycan Respublikasının ərazisində geniş yayılmasının qarşısının alınmasına dair əlavə tədbirlər haqqında AR Nazirlər Kabinetinin 124 sayılı, 2 aprel 2020-ci il tarixli Qərarı, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44832> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁷¹ Azərbaycan Respublikasının ərazisində xüsusi karantin rejiminin müddətinin uzadılması barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 144 sayılı, 18 aprel 2020-ci il tarixli Qərarı, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44912> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁷² Xüsusi karantin rejimi çərçivəsində tətbiq edilən bəzi məhdudiyətlərin 27 aprel 2020-ci il tarixindən aradan qaldırılması barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 aprel 2020-ci il tarixli Qərarı, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44952> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

⁷³ “Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında” AR Qanunu, mad. 25.

⁷⁴ Burada bax: <https://nk.gov.az/az/document/4363/> (Son baxış tarixi: 3 May 2020-ci il).

obyektlərin işçilərinə isə müvafiq olaraq iş yerindən arayış, ya da elektron hökumət sistemində verilmiş icazələrlə hərəkət etməyə icazə verilmişdir. Bununla da hərəkət azadlığı əksər əhali üçün sutkanın əvvəllər iki, daha sonra üç saatına endirilmiş və aşağıda qeyd edildiyi kimi, bu rejimin pozulmasına görə inzibati və cinayət məsuliyyəti müəyyən olunmuşdur.

Nazirlər Kabinetinin hərəkət məhdudluğu müəyyən etmiş qaydaları hüququyğundurmu? “Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında” qanunun 25-ci maddəsinə istinad etməklə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması mümkündürmü?

3. Ərazi məhdudluğu problemi

Nazirlər Kabinetinin qərarının legitim olub-olmadığını müəyyən etmək üçün ilk olaraq 25-ci maddənin mətnini təhlil etmək gərəkdir. Qanunu tekstual baxımdan şərh etsək, 25-ci maddə bütün ölkə ərazisində deyil, yalnız müvafiq ərazi və obyektlərdə xüsusi rejimlərin tətbiqinə imkan verir. Qanunun əhalinin sanitariya-epidemioloji salamatlığının təmin edilməsi sahəsində Azərbaycan Respublikası ali dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən 4-cü maddəsi də bu dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən edərkən karantin və ya məhdudlaşdırıcı tədbirlərin müvafiq ərazidə tətbiqini müəyyən edir. Bu maddələrdə müvafiq ifadəsi ilə epidemiyanın yayılmasının episentri nöqtələri nəzərdə tutulur. Qanunun konteksti nəzərə alınarsa, qanunvericinin “müvafiq ərazi” deyərək nəzərdə tutduğunun bütün ölkə ərazisi olub-olmaması dəqiq deyildir. Yəni, Nazirlər Kabinetinin 120 nömrəli qərarı əsasında bütün ölkə ərazisində karantin rejimi tətbiq etməklə hüquq və azadlıqlara məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq etməsinin hüququyğunluğu sual altındadır. Bununla yanaşı, *Sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə rejimlərin pozulması halında cərimələrin tətbiqinin hüquqi əsası kimi çıxış edən Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin (İXM) 211-ci maddəsi* öncəki redaksiyada yalnız müəssisələrdə, idarələrdə və təşkilatlarda sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə rejimlərin pozulmasına görə cərimələrin tətbiqini müəyyən edirdi.⁷⁵ İXM-in bu maddəsinin “Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında” qanunun məntiqi davamı kimi çıxış etdiyini nəzərə alsaq, 25-ci maddənin mətnindəki “müvafiq ərazi və obyektlər” ifadəsinin bütün ölkə ərazisini deyil, məhdud çərçivədə sadəcə müəssisə, idarə və təşkilatların ərazisini ehtiva etdiyi qənaətinə gəlmək mümkün olacaqdı.

Bundan əlavə, “müvafiq ərazi və obyektlər” ifadəsini geniş təfsir edib bütün ölkə ərazisində insanların hərəkət hüququnu məhdudlaşdıracaq şəkildə tətbiq etmək Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin təcrübələrinə uyğun görünür.

⁷⁵ İnzibati Xətalər Məcəlləsi, mad, 211 (öncəki redaksiya): Müəssisələrdə, idarələrdə və təşkilatlarda sanitariya-gigiyena və epidemiya əleyhinə rejimlərin pozulmasına görə — yüz manatdan iki yüz manatadək miqdarda cərimə edilir.

Belə ki, Qanunun bu müddəsinə istinad olunmaqla, qəbul edilmiş rejimin pozulmasına görə həm inzibati,⁷⁶ həm də cinayət məsuliyyəti⁷⁷ müəyyən olunmuşdur. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII hissəsində, o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 7-ci maddəsində təsbit olunmuş hər kəsin törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımaması hüququ mövcuddur. Bu hüquq Avropa Məhkəməsinə görə⁷⁸ və Konstitusiya Məhkəməsi də təsdiq etdiyi kimi⁷⁹ cəza müəyyən edən normanın şəxsin zərərinə geniş təfsir olunmaması prinsipini ehtiva edir. Bu səbəbdən qanunvericiliyin bu şəkildə geniş təfsiri hüquqi baxımdan risklidir.

4. Normayaratma prosesi necə olmalıdır?

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiya Qanunun 8-ci maddəsində isə ümumi hüququn əsas prinsiplərindən biri olan mütənasiblik normayaratma fəaliyyətinin əsas prinsipi kimi təsbit edilmişdir.⁸⁰ Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsidir,⁸¹ qanunlar isə konstitusiyaya zidd olmamalıdır.⁸² Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi də Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 398.1.1-ci maddəsinin «... şəxs insan ləyaqətini alçaldan və ictimai mənəviyyəti təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərə gəldikdə...» müddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə, 71-ci maddəsinin II hissəsinə və 80-ci maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair qərarında bildirmişdir ki, cinayətlərin və başqa hüquq pozuntularının müəyyən edilməsi, onların törədilməsinə görə məsuliyyətin təyin edilməsi sahəsində səlahiyyət Konstitusiyanın 94-cü maddəsinin I hissəsinin 17-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə mənsubdur.

Müvafiq sanksiya müəyyən edən normalar isə yuxarıda qeyd edilən hüquqi əsaslara görə qanun yaradıcılığı səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı göndəriş olunan və baza rolunu oynayan digər qanun normasından irəli gəlməli və ona mütənasib olmalıdır. Nazirlər Kabinetinin isə “Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında” qanunun 25-ci maddəsinə rəhbər

⁷⁶ “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikasının 27-VIQD sayılı, 17 mart 2020-ci il tarixli Qanunu, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44785> (Son baxış tarixi: 5 May 2020-ci il).

⁷⁷ “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikasının 28-VIQD sayılı, 17 mart 2020-ci il tarixli Qanunu, burada bax: <http://e-qanun.az/framework/44784> (Son baxış tarixi: 5 May 2020-ci il).

⁷⁸ Moiseyev Rusiyaya qarşı işi, No. 62936/00, § 233 (09 October 2008), burada bax: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-88780> (Son baxış tarixi: 5 May 2020-ci il).

⁷⁹ Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 228.1, 229.1, 230, 231 və 232.1-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 21 iyun 2010-cu il tarixli qərarı, burada bax: <http://constcourt.gov.az/decision/189>, (Son baxış tarixi: 5 May 2020-ci il).

⁸⁰ “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanunu, mad. 8.0.4.

⁸¹ Yuxarıda istinad 49, mad. 156.5.

⁸² Yenə orada, 149.3.

tutmaqla bütün ölkə ərazisində insan hüquq və azadlıqlarına münasibətdə məhdudiyətlər tətbiq etmə səlahiyyətinin hüquqauyğunluğu yuxarıda təhlil edildiyi kimi sual altındadır. Bir məsələ xüsusi olaraq vurğulanmalıdır ki, Qanundakı sanitariya qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin əsaslarını müəyyən edən 39-cu maddədə xüsusi rejimlərin pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır.

Bu səbəbə görə yeni inzibati və cinayət məsuliyyəti ilə bağlı normalar əsasında hətta bütün ölkə ərazisində cərimələrin tətbiqini müəyyən etmiş olsa belə, həmin normaların baza hüquq normasına mütənətib olmaması "Normativ hüquqi aktlar haqqında" qanunun 8-ci maddəsinə və Konstitusiya Məhkəməsinin müvafiq qərarına ziddiyyət təşkil edir. Ümumiyyətlə, "Sanitariya və epidemoloji salamatlıq haqqında" qanunun mətninin diqqətlə təhlil edilməsi imkan verir ki, bu qanunun yalnız müəssisə, obyekt və təşkilatların fəaliyyətinin əhalinin sağlamlığının qorunması ilə bağlı normalara uyğunluğunun təmin edilməsi məqsədilə qəbul edildiyi müəyyən olunsun.

Bununla yanaşı, "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanunun 3-cü maddəsi qanun əsasında insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair tələbləri müəyyən edir. Bu maddəyə görə, insan hüquqlarını və azadlıqlarını məhdudlaşdıran qanunda məhdudlaşdırılan hüquq və ya azadlıq, habelə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddəsi göstərilməlidir.⁸³ "Sanitariya və epidemoloji salamatlıq haqqında" qanunun mətni isə bu tələblərə cavab vermir. Həmin maddədə məhdudlaşdırılmanın tətbiq edilə biləcəyi hüquq və azadlıqlar müəyyən edilməmişdir. Bu, güman ki, həmin Qanunun Konstitusiya və sözügedən Konstitusiya Qanunundan əvvəl qəbul edilməsi səbəbindəndir. Buna görə də, bu uyğunsuzluq Qanunun risksiz tətbiqini çətinləşdirir. Xüsusi karantin rejimi tətbiq olunduqdan sonrakı sadəcə bir ay ərzində 57 minə yaxın şəxslə bağlı məsuliyyət tədbirlərinin tətbiqi⁸⁴ zərurətinin əsas səbəbi bu problemdən qaynaqlana bilər. Göründüyü kimi, müəyyən edilmiş rejimlə bağlı qeyri-müəyyənliklər karantin rejiminin məqsədlərinə çatmaqda dövlət üçün çətinliklər törədir və virusun yayılması risklərini artırır.

5. Səlahiyyət bölgüsü məsələsi

Ümumiyyətlə, hakimiyyətin icra qolunun bütün ölkə ərazisində əsas insan hüquq və azadlıqlarına münasibətdə məhdudiyətlərin tətbiq edilməsinə imkan verən qərarlarının legitim və hüquqauyğun hesab edilməsi üçün

⁸³ "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanunu, mad. 3.2.

⁸⁴ Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, *Martın 17-dən bugünə qədər xüsusi karantin rejimini pozan şəxslərin sayı açıqlandı* (17.04.2020), burada bax: <https://www.mia.gov.az/?/az/news/view/1449/> (Son baxış tarixi: 5 May 2020-ci il).

qanunverici orqan tərəfindən təsdiqi vacibdir.⁸⁵ Qanun yaradıcılığı ilə qanunların icrasının eyni hakimiyyət qolu tərəfindən həyata keçirilməsi nəzəri olaraq problemlidir. "Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında" qanunun mətnində isə səlahiyyət bölgüsü məsələsi tənzimlənməmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin III hissəsində isə qeyd edilir ki, müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər.⁸⁶ Müharibə elan edilməsi, hərbi və fəvqəladə vəziyyət rejimlərinin tətbiq edilməsi üçün isə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən verilən qərarın Milli Məclis tərəfindən təsdiqi mütləqdir.⁸⁷ Bu konstitusional norma da özlüyündə ekstremal vəziyyətlərdə parlament təsdiqi funksiyasının əhəmiyyətinə işarə edir.

Bənzər vəziyyətlərin yerində idarə edilməsi üçün, təbiidir ki, icra hakimiyyətinin çevik olmağa ehtiyacı vardır. Çevik olmaq da pandemiya kimi əhalinin sağlamlığı üçün təhlükəli hallar üçün çox zəruridir. Norma yaratma funksiyası adətən icra hakimiyyəti üzərində minimum səviyyədə olsa da, fəvqəladə vəziyyətlərdə onun qaçılmaz olaraq çevik qərarlar verməyə daha böyük ölçüdə ehtiyacı olur. Lakin daha məqsədəuyğun olar ki, icra hakimiyyəti həm beynəlxalq hüquqi öhdəliklərə riayət olunmasını təmin etmək, həm də öz üzərindəki təzyiqləri azaltmaq üçün norma yaratma funksiyasının mümkün olduqca qanunverici tərəfindən yerinə yetirilməsini diqqətdə saxlasın.

6. Konstitusiyaya və beynəlxalq hüquqa uyğunluq

Qanunvericiliyin digər bir mübahisəli məqamı isə, Konstitusiyanın 112-ci maddəsinə əsasən, epidemiyaların baş verməsi halının fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi üçün əsas kimi çıxış etməsidir. Yəni, 112-ci maddəyə əsasən, epidemiyaların baş verməsi şəraitində fəvqəladə vəziyyət rejimi tətbiq olunmasının nəzərdə tutulmasıdır. Bununla bərabər, "Fəvqəladə vəziyyət haqqında" qanunun "Fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi zamanı həyata keçirilən tədbirlər və müvəqqəti məhdudlaşdırıcı tədbirlər" adlanan 8-ci maddəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən karantin tətbiq edilməsi, sanitariya-antiepidemiya tədbirlərinin həyata keçirilməsini müəyyən edir.⁸⁸ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə, bu Konstitusiyanın qəbul edildiyi tarixə qədər qüvvədə olan qanunlar və başqa normativ hüquqi aktlar yalnız Konstitusiyaya zidd olmayan hissədə qüvvəsini saxlayır.⁸⁹ "Normativ hüquqi aktlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanununun 8-ci

⁸⁵ Yuxarıda istinad 35, 326.

⁸⁶ Yuxarıda istinad 49, mad. 71.

⁸⁷ Yenə orada, mad. 94.

⁸⁸ Yuxarıda istinad 50, mad. 8.0.18.

⁸⁹ Yuxarıda istinad 49, keçid müdələləri (8).

maddəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluq və qanunların üstünlüyü prinsipini təsbit etmişdir.⁹⁰ “Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında” Qanunun isə bu tələblərə cavab verdiyi yuxarıda edilmiş təhlildən də göründüyü kimi kifayət qədər aydın deyil.

Güman ki, Qanunun 1992-ci ildə, yəni Konstitusiyanın qəbul edilməsindən öncəki tarixdə qüvvəyə minmiş olması və sonralar təkmilləşdirilməsi istiqamətində dəyişikliklərin edilməməsi konstitusiyaya uyğunluq və müasir dövrün tələblərinə cavablılıq barədə problemlərin mövcudluğuna yol açır. Ümumiyyətlə, Konstitusiyaya uyğunluğun yoxlanılması baxımından Konstitusiya Məhkəməsinin şərtlərinə⁹¹ ehtiyacın yaranması bu Konstitusiyanın qəbulundan əvvəl qəbul edilən qanunların ümumi problemdir.

Yuxarıda qeyd edilən səbəblərə görə epidemiyaların qarşısının alınması məqsədilə insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin “Sanitariya və epidemioloji salamatlıq haqqında” qanunun 25-ci maddəsinə əsaslanmaqla həyata keçirilməsinin qanuniliyi sual altındadır və bu təqdirdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayətlərin edilməsi halında dövlət kompensasiyalar ödəmək məcburiyyətində qalacaq, bu isə dövlət vəsaitlərinin xərclənməsinə səbəb verəcəkdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə görə öhdəlikləri mövcuddur, həm də dövlətin tərəfdar çıxdığı bu beynəlxalq müqavilələr AR Qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir.⁹² Beynəlxalq normalar isə dövlətlərin yalnız qanunda müəyyən olunmuş əsaslarla və beynəlxalq qanunvericiliyə zidd olmayan həddə insan hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırma biləcəyini bildirir.⁹³

7. Tənzimlənmə necə olmalıdır?

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci və 112-ci maddələri, həmçinin “Fövqəladə vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 8-ci maddəsi epidemiyaların yayılması şəraitində fövqəladə vəziyyət rejimi tətbiq etməklə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası kimi çıxış edir. Cərimələrin tətbiqi ilə bağlı bir məsələ qeyd edilməlidir ki, İXM-in “Fövqəladə vəziyyət rejiminin tələblərinin pozulması” adlanan 517-ci maddəsi də karantin tələblərinin, sanitariya-antiepidemiya, baytarlıq və bu kimi digər tədbirlərin, yaxud mülki müdafiə tədbirlərinin pozulmasına görə cərimələri müəyyən edir və baza hüquq normalarına mütənəsbildir. Yəni mövcud şəraitdə fövqəladə vəziyyət rejimi tətbiq edilsə idi, təcili qanunvericilik dəyişikliklərinə ehtiyac qalmayacaq, həmçinin görülən tədbirlərin Avropa Məhkəməsi tərəfindən hüquqazidd hesab edilməsi riski meydana çıxmıyacaqdı. Dövlətin əhalinin sağlamlığının

⁹⁰ Yuxarıda istinad 80, maddə 8.0.1.

⁹¹ Yuxarıda istinad 49, mad. 130.3.1.

⁹² Yəni orada, mad. 148.2.

⁹³ Yuxarıda istinad 25, mad. 4.

qorunmasına yönələn müsbət hədəflərinin yuxarıda sadalanan problem və risklər səbəbindən sona qədər uğurla nəticələnməsi üçün vətəndaşlara münasibətdə tətbiq edilən cərimələrin ləğv edilməsi haqqında düşünülə bilər.

Deməli, epidemiyalarla mübarizənin aparılması məqsədi ilə xüsusi rejiminin tətbiq olunması ilə bağlı qanunvericiliyin mövqeyi birmənalı deyildir və ziddiyyətlər mövcuddur. Nazirlər Kabinetinin qərarının hüquqa uyğunluğunun sual altında olması hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının, habelə cərimələrin tətbiqinin qanuniliyini də sual altına alır. Bu kimi təhlükələrin yenidən baş verməsi ehtimalı qanunvericilikdə təcili dəyişikliklərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Ümumiyyətlə, yayılma tezliyi yüksək olan global epidemiyalar məsələsi daha çox XXI əsrin mövzudur⁹⁴ və qanunvericilik bu baxımdan təkmilləşdirilməli, vahid karantin qanunvericiliyi hazırlanmalıdır.

B. İctimai sağlamlıq hüququ ilə sərbəst hərəkət azadlığının kəşiməsi

1. İctimai sağlamlığın qorunması

SARS⁹⁵, COVID-19⁹⁶ kimi yayılma tezliyi və həyati təhlükəsi yüksək olan epidemiyalar digər xəstəliklərdən fərqli olaraq, individual xarakter daşımır və bütün cəmiyyətin sağlamlığının əleyhinə yönəlir. Belə situasiyalarda dövlətlər ictimai sağlamlığın qorunması və epidemiyaların qarşısının alınması məqsədilə məcburi tədbirlər görməlidir. İctimai sağlamlıq hüququnun ümumnəzəri xüsusiyyətlərini təhlil etmək bu yazının məqsədi olmadığından məlumat üçün qeyd etmək vacibdir ki, ictimai sağlamlıq hüququ ayrı-ayrı şəxslərə deyil, ümumi topluma diqqət ayıran bir-birindən fərqli hüquqların və hökumət cavablarının toplusudur.⁹⁷ İctimai sağlamlıq hüququ dövlətin insanların sağlamlığı üçün şəraitin təmin edilməsi ilə bağlı hüquqi səlahiyyət və öhdəliklərini, həmçinin dövlətin ictimai sağlamlığı müdafiə etmək məqsədi ilə ayrı-ayrı fərdlərin şəxsi həyatın toxunulmazlığı, azadlıq, mülkiyyət və ya digər qanunla qorunan maraqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı səlahiyyətlərinə qoyulan məhdudluqları öyrənən elm sahəsi⁹⁸ kimi qiymətləndirilir.

Belə ki, epidemiya əleyhinə rejimlərin xüsusiyyətlərinin, bu rejimlərin tətbiqi şəraitində insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının meyarlarının, dövlətin bu istiqamətdə səlahiyyətlərinin təhlili ictimai sağlamlıq hüququnun predmetini təşkil edir. İctimai sağlamlıq hüququnun anlayışı və sərhədləri ilə bağlı müzakirələr də, həmçinin siyasi və inzibati

⁹⁴ World Health Organization, Avian influenza: assessing the pandemic threat, 41 (2005).

⁹⁵ Burada bax: <https://www.who.int/ith/diseases/sars/en/> (Son baxış tarixi: 7 May 2020-ci il).

⁹⁶ Burada bax: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/> (Son baxış tarixi: 7 May 2020-ci il).

⁹⁷ Gostin LO. Public health law: power, duty, restraint. Berkeley: University of California Press; 2000. p. 4.

⁹⁸ Yenə orada, 5.

idarəçiliyin legitim sərhədlərinə öz təsirini göstərir. Müxtəlif dövlətlərin təcrübəsində ictimai sağlamlığın qorunması, habelə epidemiyalarla mübarizə aparılması məqsədilə qanunlar qəbul edilmişdir.

2. *Beynəlxalq təcrübədə epidemiyalarla mübarizə*

Avstraliya qanunvericiliyinə əsasən, ictimai səhiyyə üçün qanuni çərçivələr federal hökumətin və əyalətlərin idarə orqanlarının səlahiyyətlərinin cəmindən ibarətdir. Qanunvericilik ictimai sağlamlıq məsələlərinə nəzarət səlahiyyətlərini Federal hökumətə və ştat idarəçilərinə həvalə edir.⁹⁹ İctimai sağlamlıqla bağlı məqsədlərin əldə olunması üçün Konstitusiya¹⁰⁰ Federal Hökumətə ştatlara maliyyə yardımlarının edilməsi, həmçinin səhiyyə proqramlarının maliyyələşdirilməsi səlahiyyətini tanıyır.¹⁰¹

Türkiyə Cümhuriyyətinin ərazisində fövqəladə vəziyyətin tətbiqi şərtləri isə 1983-cü il tarixli "Fövqəladə vəziyyət qanunu"¹⁰² ilə müəyyən olunur. Qanunun "*Tabii afət və təhlükəli salgın hastalıklarda yükümlülükler ve alınacak tedbirler*"¹⁰³ adlanan bölməsi epidemiyaların yayılması şəraitində bu fövqəladə halın aradan qaldırılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsinin hüquqi əsası kimi çıxış edir. Türkiyə qanunvericiliyinin bu baxımdan problemlə tərafi isə yalnız hökumətin səlahiyyətlərini və məcburetə tədbirlərinin siyahısını müəyyən etməklə, burada insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və təminatı ilə bağlı heç bir normanın mövcud olmamasıdır.

Birləşmiş Ştatlarda isə ictimai sağlamlığın qorunması üçün tətbiq edilən fövqəladə vəziyyətlərlə bağlı ştatların qanunvericilikləri müxtəlifdir. Məsələn, "Fövqəladə hal xidmətləri qanunu"¹⁰⁴ Kaliforniya ştatında fövqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi qaydalarını müəyyən edir. Bu qanuna əsasən fövqəladə vəziyyət üç yerə ayrılır: yerlərdə fövqəladə vəziyyət (*local emergency*), bütün ştat ərazisində fövqəladə vəziyyət və müharibə vəziyyəti.¹⁰⁵ Epidemiyaların yayılması şəraitində ştatın qubernatoru yerlərdə və ya bütün ştat ərazisində fövqəladə vəziyyət elan edə bilər. Bununla yanaşı, ABŞ-da bu baxımdan daha da təkmilləşdirilmiş sayılan "Fövqəladə vəziyyətlərdə səhiyyə səlahiyyətləri model qanunu"nın¹⁰⁶ müvafiq hissələri ştatların

⁹⁹ Commonwealth of Australia Constitution Act 1900 (Cth), s51(ix).

¹⁰⁰ Section 96 of the Constitution of Australia.

¹⁰¹ Brian Opeskin, *The architecture of public health law reform: harmonisation of law in a federal system*, 22 Melbourne Univ Law Rev 337, 369 (1998).

¹⁰² Burada bax: <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2935.pdf> (Son baxış tarixi: 8 May 2020-ci il).

¹⁰³ Türkiyə Cümhuriyyəti, "Olağanüstü Hal Kanunu", mad. 5-9.

¹⁰⁴ Burada bax:

https://www.fresnostate.edu/adminserv/emergency/documents/CA_EmergencyServicesAct.pdf (Son baxış tarixi: 9 May 2020-ci il).

¹⁰⁵ Article 2 of The California Emergency Services Act, § 8558.

¹⁰⁶ Model State Public Health Act – a tool for assessing public health laws (2003), burada bax: www.publichealthlaw.net.

əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmişdir.¹⁰⁷ Model qanun ictimai sağlamlıqla bağlı fəvqəladə hal şəraitində bu məsələlərin tənzimlənməsini həyata keçirir: fəvqəladə vəziyyətlə bağlı yardımların planlaşdırılması, belə durumlarda fəvqəladə vəziyyət rejiminin tətbiqi, yoluxucu xəstəlik daşıyıcısı olan qalıqların təhlükəsiz halda atılması, tibbi ləvazimatlara nəzarətin həyata keçirilməsi, fərdlərin sağlamlığının qorunması, habelə fərdlərin sağlamlığı ilə bağlı məlumatların qorunması, qurğu və materialların istifadəsi və ya mənimsənilməsi müqabilində ədalətli kompensasiyanın ödənilməsi.¹⁰⁸ Göründüyü kimi, qanun epidemiyaların yayılması şəraitində yalnız fərdlərin məsuliyyəti və dövlətin səlahiyyətləri məsələlərini deyil, həmçinin hüquq və azadlıqların qorunması ilə bağlı normaları da özündə ehtiva edir.¹⁰⁹

3. Sərbəst hərəkət hüququnun məhdudlaşdırılması

İstər müharibə şəraiti və ya kütləvi iğtişələr, istərsə də yayılma tezliyi yüksək olan epidemiyalar insanların həyat və sağlamlığını təhlükəyə məruz qoyur. Epidemiyaların cəmiyyət içərisində sürətlə yayılması səbəbindən kimlərin virusa yoluxması məlum olmur. Buna görə də epidemiyaların yayılmasının qarşısının alınması və ictimai sağlamlığın qorunması məqsədi ilə dövlətlər ilkin məhdudiyyətləri sərbəst hərəkət etmək azadlığına münasibətdə tətbiq edir. Sərbəst hərəkət azadlığı qanuni əsaslarla hər hansı dövlətin ərazisində olan hər kəsin həmin ərazidə sərbəst hərəkət etmək, özünə yaşayış yeri seçmək və öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək hüququnu ifadə edir.¹¹⁰

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına dair 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi sərbəst hərəkət azadlığına tətbiq edilə bilən məhdudiyyətlərin əsaslarını müəyyən etmişdir. Həmin maddəyə görə, milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai qaydanı qorumaq, cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan əsaslarla bu hüquqlara məhdudlaşdırmalar tətbiq edilə bilər. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsi də eyni əsaslar üzrə dövlətlərin məhdudlaşdırma səlahiyyətini tanıyır.¹¹¹

Belə ki, beynəlxalq qanunvericiliyə görə, sərbəst hərəkət etmək hüququ mütləq hüquq hesab edilmir və ictimai maraqlar naminə onun

¹⁰⁷ James G. Hodge, Jr., Lawrence O. Gostin, Kristine Gebbie, and Deborah L. Erickson, *Transforming public health law: the Turning Point Model State Public Health Act*, 34 J Law Med Ethics 77, 84 (2006).

¹⁰⁸ The Turning Point Model Act, art. 6.

¹⁰⁹ B. Bennett, *Legal rights during pandemics: Federalism, rights and public health laws – a view from Australia*, 235 (2006).

¹¹⁰ İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına dair 4 sayılı Protokol, mad. 2.

¹¹¹ Yuxarıda istinad 25, mad. 12.3.

məhdudlaşdırılması mümkündür.¹¹² Hər iki beynəlxalq müqavilənin müddəalarından görüldüyü kimi sağlamlığın qorunması dövlətlər tərəfindən sərbəst hərəkətin məhdudlaşdırılmasına əsas verir. Dövlətlər bu məhdudiyyətləri öz qanunvericiliklərinə müvafiq olaraq fəvqəladə vəziyyət və ya karantin rejimi tətbiq etməklə həyata keçirirlər və tətbiq edilən xüsusi rejimin növündən asılı olmayaraq, vəziyyətin fəvqəladəliliyinin şərtləndirdiyi dərəcədə kənara çıxmamalıdırlar.¹¹³

4. Məhdudiyyətlərin mənfi təsirləri

Sərbəst hərəkət hüququndan məhrum olmaq digər hüquqların da realizə olunmasına təsirsiz ötüşür, dövlət orqanlarının fəaliyyətində çətinliklər yaradır. Qloballaşan dünyada sərbəst hərəkət azadlığının həyati əhəmiyyəti böyükdür. Bu hüququn məhdudlaşdırılması iqtisadiyyatın sabit gedişatını təhlükəyə məruz qoyur, ölkə iqtisadiyyatı üçün gündəlik itkilərin və işsizliyin artmasına səbəb olur, borcları yüksək olan şirkətlərin iflasını sürətləndirir,¹¹⁴ hava nəqliyyatının, tranzit daşınmalarının normal fəaliyyətini, həmçinin gömrük sisteminin normal iş prinsipini sıradan çıxarır və sosial hüquqların realizə olunmasında maneələr yaradır. İnsanların evdə qalmasının təşviqi ilə yerli müəssisələrin fəaliyyətinin dayanması nəticəsində nəğd pul axınının azalması tendeniyası müşahidə olunur. Bütün bunlar isə öz növbəsində dövlətin sosial öhdəliklərinin artmasına səbəb olmaqla kompensasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi zərurətini yaradır. Ümumiyyətlə, sərbəst hərəkət hüququ kimi iqtisadi əhəmiyyəti yüksək olan azadlıqların məhdudlaşdırılması şəraitində kompensasiya tədbirlərinin öncədən müəyyən edilməmiş olması sosial-iqtisadi çətinliklər dalğasını qaçınılmaz edir.

Karantin qanunları qəbul edilərkən dövlətlər yuxarıda qeyd edilən amillərin hər birini nəzərə almalı, əhəmiyyətli təsirə məruz qalan sahələrə maliyyə dəstəyi həyata keçirməlidirlər. Qanunlar hazırlanarkən epidemiyanın yayılması şəraitində virusa yoluxmuş şəxslərə münasibətdə tətbiq edilən izolyasiya tədbirlərinin xüsusiyyətləri, səhiyyə işçilərinin prosesə cəlbinin texniki tərəfləri, əhalinin məlumat almaq hüququnun təminatı və s. kimi önəmli məsələlər diqqət mərkəzində olmalıdır. Son olaraq qeyd etmək vacibdir ki, insanların sağlamlığının qorunması məqsədi ilə epidemiyaların yayılmasının qarşısının alınması üçün mübarizə yalnız dövlətlərin milli sərhədləri daxilində deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə gerçəkləşməlidir.¹¹⁵ Virusların əleyhinə dərman preparatlarının hazırlanması

¹¹² Dowty Alan, *Closed Borders: the Contemporary Assault on Freedom of Movement*, 32 (1989).

¹¹³ McCann və başqaları *Birləşmiş Krallığa qarşı işi*, Series A, No. 324, 46, para. 149.

¹¹⁴ [International Labor Organization](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_745337.pdf). A policy framework for tackling the economic and social impact of the COVID-19 crisis, 3-5 burada bax:

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_745337.pdf

¹¹⁵ Yuxarıda istinad 109.

və iqtisadi göstəriciləri, əhalinin yaşayış səviyyəsi aşağı olan dövlətlərə yardımların edilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi vacibdir.¹¹⁶ Görünür, COVID-19 virusunun yayılması şəraitində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının uğursuz fəaliyyəti və dövlətləri vaxtında məlumatlandırmaması səbəbindən öz etibarlılığını itirməsi dövlətləri bu istiqamətdə yeni həll yolları axtarışına sövq edəcəkdir.

Nəticə

Göründüyü kimi, fəvqəladə vəziyyətlərin baş verməsi halında dövlətlərin öz səlahiyyətlərini həyata keçirməsi və insan hüquqlarının qorunması arasında balansın gözlənilməsi baxımından problemlər mövcud olur. Belə problemlərdən biri də insanlığın gələcəyini təhlükəyə məruz qoyan epidemiyalarla mübarizənin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Bu, mövcud problemin təbiət etibarilə daha yeni olması, həmin səbəbə görə isə qanunvericiliyin nisbətən az təkmilləşdirilməsi, habelə insan həyatı ilə birgə milli və qlobal iqtisadiyyatları hədəf alması ilə sıx əlaqədardır. Nəticə olaraq, problemin effektiv həll olunması üçün beynəlxalq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi fonunda dövlətlərarası əməkdaşlığın artırılması və belə fəaliyyətin həyata keçirilməsini tənzimləyəcək olan yeni beynəlxalq təşkilatın yaradılması zərurəti mövcuddur. Bununla bərabər, Azərbaycan Respublikasında səlahiyyətlər bölgüsü məsələsinin yenidən nəzərdən keçirilməsinə, vahid karantin qanunvericiliyinin işlənilib-hazırlanmasına ehtiyac vardır.

¹¹⁶ Gostin LO, Archer R., *The duty of states to assist other states in need: ethics, human rights and international law*, 35 J. Law Med Ethics 526, 533 (2007).